

تفسیر موضوعی نهج البلاغه

(رشتهٔ معارف اسلامی)

مصطفی دلشاد تهرانی

سرشناسه	: دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۳۴ -
عنوان و نام پدید آور	: تفسیر موضوعی نهج البلاغه/ مصطفی دلشاد تهرانی.
وضعیت ویراست	: ویراست ۲.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ده، ۲۲۴ ص.
فروست	: دانشگاه پیام نور؛ ۱۹۰۸؛ گروه معارف اسلامی؛ ۱۷/ آ.
شابک	: 978 - 964 - 387 - 953 - 2
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا.
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۲۸ - ۲۳۰.
موضوع	: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق.
موضوع	: نهج البلاغه - نقد و تفسیر.
شناسه افزوده	: دانشگاه پیام نور.
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۱ الف۱۱/۵۸۲/۰۲/۳۸ BP
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۹۲۹۸۹۴

دانشگاه پیام نور

تفسیر موضوعی نهج البلاغه

مؤلف: مصطفی دلشاد تهرانی

ویراستار: دکتر فرهاد محمدی نژاد

تهیه و تولید: مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۲۰۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول بهمن ۱۳۹۱، چاپ سوم بهمن ۱۳۹۲

شابک: ۲ - ۹۵۳ - ۳۸۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 387 - 953 - 2

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلبه حقوق نشر اعم از چاپی، الکترونیکی، تصویری، صوتی و اینترنتی برای دانشگاه پیام نور محفوظ است)

قیمت: ۵۹۰۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ و ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک‌درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

نه	.....	قدمه
۱	.....	تصل اول - آشنایی با نهج البلاغه
۱	.....	اهداف کلی
۲	.....	الف) عنوان «نهج البلاغه»
۳	.....	ب) عصر گردآوری نهج البلاغه
۳	.....	یکد. روزگار تحولات سیاسی بزرگ
۴	.....	دو. روزگاری نو در عرصه فرهنگی
۶	.....	ج) گردآورنده نهج البلاغه
۶	.....	یکد. جایگاه خانوادگی سیدرضی
۶	.....	دو. نبوغ و استعداد سیدرضی
۶	.....	سه. فضایل و کمالات سیدرضی
۷	.....	چهار. مقام علمی و ادبی سیدرضی
۹	.....	پنج. تألیفات و تصنیفات سیدرضی
۹	.....	شش. وفات سیدرضی
۱۰	.....	د) انگیزه گردآوری نهج البلاغه
۱۱	.....	ه) سبک تألیف نهج البلاغه
۱۱	.....	و) باب‌بندی نهج البلاغه
۱۲	.....	ز) کمیت نهج البلاغه
۱۳	.....	ح) کیفیت نهج البلاغه
۱۳	.....	یکد. واژه‌ها و مفردات
۱۵	.....	دو. ترکیبات و جملات
۱۶	.....	سه. هندسه کلام
۱۶	.....	چهار. زیبایی و ارزش ادبی
۲۰	.....	پنج. وجوه متعدد

۲۱	شش. عمق مطالب
۲۲	هفت. تأثیرگذاری
۲۳	هشت. راه‌گشایی
۲۴	ط) اعتبار نهج البلاغه
۲۶	ی) روش‌شناسی مطالعه نهج البلاغه
۲۶	یک. روش ترتیبی
۲۷	دو. روش تجزیه‌ای
۲۸	سه. روش موضوعی
۲۹	ک) موضوع‌شناسی نهج البلاغه
۳۱	پرسش و پژوهش
۳۳	منابع برای مطالعه بیشتر

فصل دوم - خداشناسی

۳۵	ب) خداشناسی در عینیت زندگی
۴۰	یک. امنیت روحی
۴۱	دو. نفی گردن‌فرازی و گردن‌کشی
۴۲	سه. توجیه مسئولیت انسانی
۴۲	چهار. وارستگی و پروايشگی
۴۳	پنج. عدالت‌پيشگی و ظلم‌ستیزی
۴۳	شش. استقامت و پایداری
۴۴	هفت. آزادی و آزادی‌گرایی
۴۴	پرسش و پژوهش
۴۶	منابع برای مطالعه بیشتر
۴۸	

فصل سوم - پیامبری و پیشوایی

۴۹	الف) فلسفه وحی و پیام‌آوری
۴۹	ب) پیام‌آور خاتم
۵۲	ج) هدف برانگیخته شدن آخرین فرستاده الهی
۵۲	د) صورت و سیرت آخرین پیام‌آور الهی
۵۳	ه) پیشوایی
۵۴	و) استمرار پیامبری در پیشوایی
۵۵	ز) شناخت پیشوایان الهی
۵۶	ح) نمونه‌های والای راهبری
۵۸	ط) جاودانگی پیشوایی برای استمرار هدایت الهی
۵۸	پرسش و پژوهش
۶۱	منابع برای مطالعه بیشتر
۶۲	

فصل چهارم - حقوق‌شناسی

۶۳	ب) جایگاه حقوق
۶۵	

۶۶	.....	ج) حقوق مداری
۶۹	.....	د) حقوق متقابل (حقوق و حدود)
۷۱	.....	انواع حقوق
۷۱	.....	۱. حقوق خدا
۷۲	.....	۲. حقوق خویش
۷۳	.....	۳. حقوق مردمان
۷۴	.....	ه) پیامدهای پایبندی به حقوق دیگران
۷۵	.....	و) پیامدهای زایل کردن حقوق دیگران
۷۹	.....	پرسش و پژوهش
۸۰	.....	منابع برای مطالعه بیشتر
۸۱	.....	فصل پنجم - اندیشه سیاسی
۸۱	.....	الف) مفهوم‌شناسی سیاست
۸۱	.....	واژه‌شناسی
۸۲	.....	ب) مفهوم سیاست در علم سیاست
۸۳	.....	ج) جایگاه و اهمیت سیاست نزد امام علی <small>علیه السلام</small>
۸۴	.....	د) اهداف و غایت سیاست
۸۵	.....	یک. اهداف سیاست
۸۵	.....	۱. آگاهی بخشی
۸۷	.....	۲. پاسداشت آزادی
۸۹	.....	۳. دادگستری
۹۱	.....	۴. امنیت‌سازی
۹۴	.....	۵. بهبود مادی
۹۵	.....	۶. حقوق‌گرایی
۹۷	.....	۷. اصلاح فرهنگی
۱۰۰	.....	دو. غایت سیاست
۱۰۳	.....	پرسش و پژوهش
۱۰۵	.....	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۰۷	.....	فصل ششم - سیره سیاسی
۱۰۸	.....	الف) مفهوم‌شناسی سیره سیاسی
۱۰۸	.....	یک. واژه‌شناسی سیره
۱۰۸	.....	دو. مفهوم سیره سیاسی
۱۰۹	.....	سه. خطوط کلی سیاست (اصول ایجابی)
۱۰۹	.....	۱. حفظ حدود الهی و قانون‌گرایی
۱۱۰	.....	۲. پایبندی به کیفیت استخدام وسیله
۱۱۲	.....	۳. صراحت و صداقت
۱۱۴	.....	۴. زمانه‌شناسی
۱۱۶	.....	۵. آینده‌نگری و عاقبت‌اندیشی

۱۲۰.....	۶. اعتدال و میان‌روی
۱۲۳.....	۷. عدالت‌خواهی و عدالت‌ورزی
۱۲۷.....	۸. مشورت و رایزنی
۱۲۸.....	چهار. آفات سیاست (اصول سلبی)
۱۲۸.....	۱. قدرت‌طلبی
۱۲۹.....	۲. استبداد و خودکامگی
۱۳۲.....	۳. خشونت‌ورزی
۱۳۴.....	۴. تنگ‌نظری و انحصارطلبی
۱۳۵.....	۵. دنیازدگی
۱۳۸.....	۶. دروغ‌گویی و فریب‌کاری
۱۳۹.....	۷. تزویر و ریاکاری
۱۴۰.....	۸. سازش‌کاری
۱۴۱.....	خلاصه فصل پنجم
۱۴۳.....	پرسش و پژوهش
۱۴۵.....	منابع برای مطالعه بیشتر
فصل هفتم - کمالات انسانی	
۱۴۷.....	الف) ادب کمالی
۱۴۸.....	ب) حریت
۱۴۹.....	ج) حکمت
۱۵۲.....	د) رحمت
۱۵۵.....	ه) نِزاهت
۱۵۸.....	و) صداقت
۱۶۱.....	ز) عدالت
۱۶۳.....	ح) عبودیت
۱۶۶.....	ط) سَماحت
۱۶۹.....	ی) قناعت
۱۷۲.....	ک) شجاعت
۱۷۵.....	ل) استقامت
۱۷۹.....	م) علو همت
۱۸۱.....	ن) پایبندی به تعهدات
۱۸۴.....	پرسش و پژوهش
۱۹۰.....	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۹۲.....	واژگان
۱۹۳.....	کتابنامه
۲۱۹.....	

مقدمه

بی تردید نهج البلاغه پس از قرآن کریم، گران قدرترین و ارزشمندترین میراث فرهنگی اسلام است. مجموعه‌ای که جلوه زیباترین و والاترین آموزه‌ها از انسانی کامل برای هدایت فرد و جامعه است؛ انسانی که پس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برترین انسان‌هاست. نهج البلاغه شفای دردهای روحی بشر، راز هدایت اجتماعی و سیاسی، منشور انسان‌سازی، دریچه‌ای به نور و راهی از مُلک تا ملکوت است.

نهج البلاغه مکتوبی است از مبارزه با ستم، بیداد و زران‌دوزی و رساله‌ای است برای مبارزه با جهل، جمود و خشک‌مغزی؛ این صحیفه انسان‌سازی و آموزگار کفرستیزی و فقرستیزی، بیان‌کننده راه برپایی حدود الهی و افق ارزش‌های آرمانی است و نه تنها راه روشن بلاغت (نهج البلاغه) که راه روشن هدایت است.

نهج البلاغه می‌تواند پاسخ‌گوی خلأهای عمیق فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، و جواب‌گوی مسائل و مشکلات گوناگون مسلمانان و جوامع عصر حاکمیت شرک باشد.

این مجموعه در جهت هدف‌های ذیل تدوین شده است:

۱. آشنایی با نهج البلاغه و چگونگی تألیف و ساختار آن؛
۲. آشنایی با چند مبحث موضوعی از نهج البلاغه؛
۳. آشنایی با نوع نگرش به مباحث گوناگون در نهج البلاغه و توانایی این اثر در راهگشایی در موضوعات مختلف.

از این رو، در یادگیری این مباحث باید به مفاهیم مطالب توجه شود و یادگیری الفاظ و حفظ عبارات عربی و عین ترجمه آنها مورد نظر نیست.

متن نهج البلاغه براساس نسخه تصحیح دکتر صبحی صالح است و در برخی موارد اختلافی، نسخه ابن المؤدب (قرن پنجم) و نسخه ابن شدقم (قرن دهم) مقدم گرفته شده است.

در تمام کتاب از ترجمه نهج البلاغه دکتر سیدجعفر شهیدی استفاده شده و در مواردی تغییراتی صورت گرفته است.

در ویراست دوم کتاب براساس نظرها و پیشنهادهای استادان و مدرسان گرانقدر اصلاحاتی انجام شده است، از جمله بازبینی ترجمه‌ها، افزودن معنای واژه‌های عربی هر فصل در پایان کتاب براساس حروف الفبا، حذف برخی مطالب و افزودن برخی مباحث. در اینجا بر خود لازم می‌دانم از همه عزیزانی که در مراحل مختلف آماده‌سازی و چاپ کتاب، و نیز در ویراست دوم آن، تلاش کرده‌اند، تشکر کنم. همچنین مراتب قدردانی خود را از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی، جناب آقای غلامحسین گرامی، و مدیر محترم گروه آشنایی با منابع اسلامی، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای محمدحادی منصوری ابراز می‌کنم و برایشان آرزوی توفیق بیشتر دارم. به امید آنکه این اثر توانسته باشد گوشه‌هایی از معارف بلند نهج البلاغه را تبیین کرده باشد.

مصطفی دلشاد تهرانی

الف) عنوان «نهج البلاغه»

«نهج البلاغه» عنوان کتابی است که در فرهنگ اسلامی، به سان آفتاب نیمروز می درخشد؛ و همچون صدفی مشحون به گوهرهایی از حکمت های عالی است. (شهرستانی، ج ۳: ۱۳۵۹: ۱۹) این عنوان را شریف رضی بر منتخبی از خطبه ها و مواعظ، نامه ها و عهدنامه ها و کلمات کوتاه و قصار امیرمؤمنان علی علیه السلام انتخاب کرد. (الحسینی الخطیب، ج ۱: ۱۳۹۵: ۸۷)

«نهج البلاغه»، یعنی راه روشن بلاغت. گردآورنده آن (شریف رضی) در وجه تسمیه این گنجینه گران قدر چنین اظهار داشته است:

پس از تمام شدن، چنین دیدم که نامش را نهج البلاغه بگذارم؛ زیرا این کتاب درهای بلاغت و سخنوری را به روی بیننده خود می گشاید و خواسته هایش را به او نزدیک می سازد. هم دانشمند و دانشجو را بدان نیاز است، و هم مطلوب سخنور و پارسا در آن وجود دارد. (سید رضی، ۱۳۶۸: ۳۶)

شریف رضی مناسب ترین عنوان را برای این کتاب جاودان برگزید. شیخ محمد عبده - عالم بزرگ اهل سنت - در مقدمه ای که بر شرح خود بر نهج البلاغه نوشته است، راجع به این عنوان می نویسد:

این کتاب جلیل، مجموعه ای است از سخنان سید و مولای ما، امیرمؤمنان، علی بن ابی طالب (کرم الله وجهه)، که سیدشریف رضی از سخنان متفرق آن حضرت، گزینش و گردآوری کرده و نام آن را نهج البلاغه نهاده است. من اسمی مناسب تر و شایسته تر از این، که بر معنای آن دلالت کند، سراغ ندارم، و بیشتر از آنچه این اسم بر آن دلالت دارد، نمی توانم آن را توصیف کنم. (عبده، ج ۱، ۱۴۰۹: ۱۳-۱۲)

نامی که شریف رضی بر این مجموعه نهاد، گویای وجهی از کلمات علی علیه السلام بود که او را سخت مجذوب و شیفته می ساخت و این وجه نهج البلاغه، یعنی فصاحت و بلاغت کلام و نفوذ آن تا عمق جان، هر کسی را متحیر می سازد. استاد مطهری در این باره می نویسد:

سید رضی شیفته سخنان علی علیه السلام بوده است. او مردی ادیب، شاعر و